

God. 1525. preote bosanski ban Stjepan Kotromanić Zahumlje srpskom kralju Stjepanu Urošu III. Dečanskom, ocu Stjepana Dušana Šilnoga. Tako je vlast srpskih kraljeva Nemanjića sezala do Neretve od 1168.—1525. god., ali prekinuta četiri puta od hrvatsko-ugarskih kraljeva. God. 1525. Zahumlje se pripojila Bosni, uz koju osta do danas. U XV. v. prozove se Zahumlje i dio Travunje Hercegovinom. Prikazali smo, eto, ukratko stariju političku prošlost zemalja od Neretve do Bojane, a osobito Zahumlja i Travunje, i to od kraja X. v., kad je nad njima prestala suverenska vlast hrvatskih narodnih kraljeva.²²⁾

VIJESTI STARIH PISACA

www.crohis.com

Dubrovački pisci Rastić, Crjivić, Farlati, Matijašević, Orbini, Appendini, Lukarić i drugi opisali su dolaz kraljevskoga hrvatskog para u Dubrovnik i druge neke događaje. Morali su svakako imati još starija vrela za to, a osobito za ono, što opisuju podrobno.

Trebali bismo svakako koji suvremeni dokumentat o dolasku kralja Stjepana Miroslava i kraljice Margarite u Dubrovnik. Posve je sigurno, da je bilo takvih dokumenata, pa ih je kasnije nestalo, kako upće u Dubrovniku nestadoše pismeni dokumenti iz starijega doba, pa dakle i iz X., i iz XI. i XII. stoljeća.

Makušev u svojoj radnji o dubrovačkim piscima veli, da je u Dubrovniku već IX. v. bilo potpuno dotjeranih anala i kronika.²³⁾

Dr. Šišić u Ljetopisu popa Dukljanina²⁴⁾ vrlo dobro kaže: »Analistika grada Dubrovnika mnogo nam je bolje

²²⁾ Rački, Hrv. drž. Jug. Akad. Zagreb. — Vj. Klaić, Povijest Bosne. — Dr. Šišić, Povijest Hrvata. 1925.

²³⁾ Makušev, Isljedovanja o povj. piscima Dubrovnika. Petrograd 1867.

²⁴⁾ Navedeno izdanje, str. 11.

poznata. Istina, danas nama poznati dubrovački ljetopisi nisu svojim postanjem stariji od XV. v., no uza sve to jedva može da bude sumnje, da su njihovi redaktori crpli, bar neke svoje podatke, iz starijih predradnja, koje sezahu unatrag možda i do XII. v.«

»Najzad — nastavlja Šišić — treba da svratimo našu pažnju na neke — kako se kaže — drevne ljetopise, koji su danas izgubljeni, ali ih spominju i citiraju dubrovački ljetopisci Mavro Orbini i Jakov Lukarić na početku XVII. v.« Onda spominje Lukarićeve »zasebne izvore«. I dr. Šišić, eto, piše, da su izgubljeni drevni dubrovački ljetopisi i neki zasebni izvori. A u njima su jamačno bile i pojedivosti o hrvatskom kralju Stjepanu Miroslavu i kraljici Margariti, kad tako opširno o njima pišu poznati dubrovački povjesničari.

Dubrovački pisci vele, da još u njihovo doba opstojale i predaja o dolasku hrvatskog kralja Stjepana Miroslava i kraljice Margarite u Dubrovnik.

Oni su se svakako poslužili starijim vrelima, iz kojih su uzeli taj događaj, što ga je povrh svega toga u njihovo doba potvrdila još i predaja u gradu Dubrovniku. Ne da se izmisliti i, da tako kažem, iz prsta isisati čitav događaj, još tome u sitnim pojednostima, iz kojih se osjeća dah povjėsne suštine. Tu je, eto, iskopan i kraljičin grob, u rizinici se još i danas čuva komad drva sv. Križa, što ga je darovala kraljica Margarita, tu su crkve sv. Stjepana i t. d.

Osim tih starih vrela, tradicije i pisanja dubrovačkih analista i historiografa, tijesne veze između Dubrovnika i hrvatske prošlosti utvrđuju i ostaci starohrvatske umjetnosti, naročito ornamentike iz IX.—XI. stoljeća, koje ima još dosta sačuvano u Dubrovniku, kako ćemo čuti.

Pop Dukljanin u svom ljetopisu govori o tome hrvatskom kralju ovako: *Crescimiro autem fratri eius natus est filius, cui Stephanus nomen imposuit. Iste post mortem*

patris rexit Croatiam Albam et Bosnam, et post eum semper regnaverunt in Croatia. Orbini je preveo to talijanski: A Crescimir, altro suo fratello, naque un figliuolo, cui fu imposto nome Stefano; il quale, morto il suo padre, governò la Bosna con la Croatia Alba. Il che fecero etiandio i suoi posterì. Hrvatski to znači: Krešimiru, njegovu bratu, rodi se sin, kojemu bi nadjenuto ime Stjepan. On je po smrti svoga oca zavladao u Bijeloj Hrvatskoj i Bosni, a poslije njega vladahu njegovi nasljednici.

Pop Dukljanin, ako i mijša imena kraljeva, koje spominje, vidi se očito, da je znao ime kralja Krešimira i njegova sina Stjepana, koji se zvao narodnim imenom Miroslav, jer je Stjepan Miroslav bio u Dubrovniku i tamo sagradio crkvu sv. Stjepana oko godine 950., dakle nekih 250 godina prije postanka Dukljaninova ljetopisa. To je lako upamtila i narodna predaja onoga doba, koja je to lakše došla do Bara, jer Bar nije daleko od Dubrovnika. A u Baru je živio i pisao pop Dukljanin.

Dukljanin spominje još i nekoga kralja Silvestra, koji da je s majkom došao u Dubrovnik.

To, što pop Dukljanin piše, da je kralj Stjepan Miroslav bio kralj Bijeje Hrvatske i Bosne, bit će da je zavelo i neke dubrovačke pisce, pa su toga kralja zvali kraljem Bosne, jer je u njihovo doba postojala Bosna kao posebna država, dok je Hrvatska s Ugarskom činila već državnu zajednicu.

Dubrovački povjesničari pišući o kralju Stjepanu Miroslavu i kraljici Margariti, ne pogadaju doduše točno godine, ali to nije ni čudo, jer u njihovo doba izvori za hrvatsku narodnu dinastiju bijahu vrlo mršavi. Rastić je skoro pogodio, kad kraljev dolazak u Dubrovnik stavlja u god. 940. Stjepana Miroslava zove većina pisaca kraljem Hrvatske i Dalmacije, ili kraljem Dalmacije, dok ga Ranjina naziva kraljem Bosne. Rastić ga zove kraljem »onog dijela

Bosne, koji se zove Bijela Hrvatska. « Kraljicu Margaritu neki pisci zovu kraljicom Bosne i ženom hrvatskog kralja. Ove netočnosti dubrovačkih pisaca dobro nam tumači Crijević (Cerva, 1686.—1759.) ovako: Solent autem iidem Annales nostri Croatos et omnes fere finitimos populos Bosnenses appellare. (Običavaju pak naši anali Hrvate i sve susjedne narode nazivati Bošnjacima).²⁵⁾

To priznanje našega Crijevića²⁶⁾ rješava nam zabludu Ranjine, dubrovačkog analiste, i njegovo netočno prikazivanje povijesti X. v., budući da je on pisao u XVI. stoljeću, znajući, da je Bosna nekada pripadala Hrvatskoj («ona je dio Bosne, koji se zove Bijela Hrvatska», kako veli Rastić) i da je Bosna za kralja Tvrtka sezala do rijeke Cetine. Zato taj pisac upotrebljava riječi »kralj Bosne« i »kraljica Bosne«, a čitao je tako i u Ljetopisu popa Dukljanina.

1. Isti Serafin Crijević na 66. strani veli: Stefanus iste non alius videtur, quam Dalmatiae atque Croatiae Rex, Crescimiri regis filius. (Taj Stjepan nije nitko drugi, nego kralj Dalmacije i Hrvatske, sin kralja Krešimira). Onda nastavlja po prlici ovako, kako ćemo u kratko iz latinskoga teksta sažeti glavni sadržaj:²⁷⁾ Stjepan, ne Bosne, kako krivo drže neki naši pisci, nego Dalmacije i Hrvatske kralj, kralja Krešimira sin... obnovio je crkvu sv. Stjepana u Dubrovniku, trošnu od starosti... Zajedno s kraljicom, svojom ženom Margaritom, vrlo pobožnom, došao je u Dubrovnik, gdje je primljen kraljevskom čašću, kako se dolikuje vladaru... Darova im (Dubrovčanima) sve polje Župe, zaljev Rijeke, Gruž, Zaton i sve zemlje i obalu do uvale, koja se zove Orašac... Ne zna se, gdje je umro Stjepan...

²⁵⁾ Cerva, Metropolis ragusina, sv. I., str. 66. u rukopisu u fra-njevačkoj biblioteci u Dubrovniku god. 1756.

²⁶⁾ Steta, što Akademija u Zagrebu nije još tiskala Crijevića. On je dosta dobar i objektivn i pozna povijest Hrvatske, Bosne, Duklje i Srbije.

²⁷⁾ Latinski tekst vidi u Prilogu 1.

Žena njegova Margarita, ili po lošem nazivu hrvatskom Maša, kraljica milostiva i glasovita, s mnogo velmoža dođe u Dubrovnik, gdje sebi odredi stan i ostane sve do smrti, kako se još pamti. Učiniše tako i neki velikaši, koji s njom dođoše. Neki kažu, da je Stjepan umro bez djece.

Crijević dalje nastavlja pripovijedanje ovako:

Bogoslav (?), ili Boleslav?, kralj Dalmacije, sin Prelimira (?), a kralja Stjepana nećeć po bratu mu, zahitjevao je, da mu senat preda kraljicu Margaritu radi njezina blaga.²⁸⁾ Podsjedne stoga grad sa 10.000 vojnika i opustoši zemlje, koje je kralj Stjepan darovao Dubrovčanima, ali ovi ga nadariše i on ode. Njegov sin Silvestar (?) s majkom Sivom (?), živom ?) dođe u Grad i oni bjehu s kraljevskom čašću primljeni, gdje ostadoše nekoliko godina. Darova on Dubrovčanima tri otoka: Koločep, Lopud i Šipan, oko god. 1080. (?).

2. I. M. Matijašević (Mattei), koji je umro potkraj XVIII. vijeka, ostavio je rukopis, a taj se čuva u fra-njevačkoj biblioteci u Zibaldone. U poglavju »O hrvatskim kraljevima« veli on ovako: Pribun bano di Croazia si rebella a Miroslavu e dopo averlo tolto a vita si fà Duca dei Croati per forza. (Pribina, ban Hrvatske, uroti se protiv Miroslava i ubivši ga proglasi se nasilno knezom Hrvata).

Isusovac Matijašević ovo je točno napisao,²⁹⁾ jer je kralj Stjepan Miroslav zaista ubijen od moćnoga bana Pri-

²⁸⁾ Crijević piše: Et ajo sine nulla dubitatione in Dalmatia et Croatia ut pote Bogoslavus (?) Crescimiri nepos, Silvester (?) nepos fortasse post Zvonimirum, qui sine liberis descendi... vel forte in aliqua eorumque regnorum parte, vivente adhuc Zvonimiro, quod certe incredibile minime videri debet, cum regiae stirpis essent, et illos haereditario quodam jure Regni regimen perheret...

²⁹⁾ Matijašević spominje knezove i kraljeve Porina, Mislava, Trpimira, Domagoja, Zdeslava, Branimira, Mutimira, Krešimira, Miroslava sina Krešimirova, bana Pribinu. Spominje Tomislava i Grigura

bine. Taj historik uvrstio je u svojoj »Memorie storiche su Ragusa« (Zibaldone, sv. I., str. 222.) i popis relikvija u crkvi sv. Stjepana u Dubrovniku, pa opisujući komad drva sv. Križa kaže ovo: »Drži se, da je taj komad donijela Margarita, žena Stjepana, kralja Hrvatske i Bosne«.

Matijašević (Zibaldone, sv. II., str. 15., Memorie storiche su Ragusa) piše o kralju Stjepanu nadugo kao i Rastić i Crijević. Tako pripovijeda, da je kralj sagradio crkvu sv. Stjepana, da žena mu Mara bijaše Rimljanka porodu, a po ženskoj lozi bila je u svojoj s dubrovačkom plemičkom obitelji de Croee³⁰⁾ (Križić); da je kraljica dala srebra i zlata za tu crkvu i za relikvije. Kralj i kraljica doživješe veličanstven i sjajan doček u Dubrovniku, kada dođoše s dvorskom pratnjom. Pripovijeda, da je do onda Dubrovnik imao samo zemlju od sv. Jakova do blizu Gruža i do blizu brda sv. Srda, a kralj je darovao Dubrovčanima Župu, Bregat, Šumet, Rijeku i Zaton. Još im je ostavio i sv. moći, koje je donio crkvi sv. Stjepana u Dubrovniku. Onda da je kralj umro u svojoj zemlji, a ne u Dubrovniku. Kraljica Margarita, koja je bila bez djece, postavila je trošne gradske zidine prema Lokrumu oko god. 828. (?) i preminula je u Dubrovniku kao duvna.

Još Matijašević ističe (sv. III., str. 16.), da se ne zna točno, u koje je doba živio kralj Stjepan, što odista i nije čudnovato oko sredine XVIII. vijeka, kada još nije bilo dosta znanstvenih vrela, da bi se mogla ustanoviti točna kronologija onoga davnog doba. Rastić je međutim pri-
ninskoga i Mihajla, kneza zahumnskoga, koji da su imali staroslovenski jezik u crkvi (glagolice); te Kresišmira, Držislava, bana Slavicu, koji posta kralj i kog Normani odvedoše u Pulju. Zatim Dmitra Zvonimira, krunidbu Kolomana u Biogradu, i ostale ugarsko-hrvatske kraljeve, onda povijest Bosne do god. 1400.

³⁰⁾ U obitelji de Croce bilo je više imena Margaritus, zacijelo iz počasti kraljici Margariti, s kojom su bili u rodu, kako je to našao g. Don Niko Gijvanović u župničkim knjigama i arhivu.

lično dobro pogodio vrijeme, uzevši god. 940. Matijašević piše: De aetate, qua vixerit Stefanus rex, non consentiunt scriptores.

5. Junije Rastić³¹⁾ piše ovako: »I malo zatim Stjepan, kralj onog dijela Bosne, koji se zove Bijela Hrvatska,

³⁰⁾ Cronica ragusina Junii Resti. Script. VII. Monum. Spect. hist. Slav. mer. XXV., str. 26—27. Rastić je živio 1671.—1735. god.

Dr. Šišić piše o Rastiću u »Priručniku izvora hrvatske historije« ovo: Rastić je najbolji i najpouzdaniji ljetopisac dubrovački, jer je glavni dio svoje građe poerpao iz državnog arhiva, koji mu je kao zvaničniku vazda bio pristupačan... Nastoji da bude kritičan.

Prof. Narko Nodilo: »Resti je kroničar najbolji i najvjerodostojniji između dubrovačkih kroničara. Resti bijaše vrlo ugledan dubrovački senator; njemu su bili pristupni arhivi državnih, i mogao je crpiti svoje vijesti iz najpouzdanijih izvora. Stoga historijska istina događaja, dokle ih crpe iz dubrovačkih arhiva, je nepobitna. Što se najstarijega doba tiče, očito je, da njegovo pripovijedanje može imati onu istu vrijednost, koju imaju stariji analisti, s kojima se je on poslužio.

Pripovijedajući o zgodama i ne zgodama Dubrovnička kronologijskim redom Restiju je uvijek pred očima izvorna isprava, on te isprave spominje, i sam se na više mjesta ponosi, što on izlaze istinu onakovu, kakvu je našao u javnim arhivima. Ali, ako ćemo vjerovati Crijeviću, vrlo uglednom piscu, Resti je tek uređio materijal, što ga bijaše sabrao Ivan Gundulić Marinov, koji je umro 1650. god. Ovaj Gundulić, je vršnjak i rođak velikoga našega pjesnika Ivana Gundulića, koji se za razliku od prvoga pisao »Franjin«. Kroničar Gundulić obnašao je najviše časti u republici, zanosno je proučavao starije doba, pa mu je stoga senat rado otvarao državne arhive. Plod njegova rada bijaše dubrovačka kronika od prvoga osnutka grada pa do god. 1484. Kako je Resti upotrijebio djelo ovoga Gundulića, tako se okoristio i spisima još jednoga odlučnika iz iste obitelji Gundulića, a to bijaše Franjo Gundulić Marinov, koji je umro 1588., a bijaše jedan od najuglednijih državnih dubrovačkih. On je bio prvi pisac, kojemu je senat dopustio, da istražuje u drž. arhivima, i on je prvi sabrao gradivo za pouzdanu dubrovačku kroniku. I s tim se gradivom okoristio Resti.

Stoga Restijeva kronika nije drugo nego konačni rezultat trustrukih istraživanja arhiva dubrovačkih.

Što Resti pripovijeda o Dubrovniku, to je istina, to je točno«.

i koji je dio Bosne zapao djelomično Kresimira, njegova oca, radi teške bolesti zavjetovao se, da će restaurirati crkvu sv. Stjepana u Dubrovniku, a kako je ona bila sagrađena u Gradu već od davnina, kako kaže Porfirogenet, bila je već sasvim trošna i stara. Zastupnik rečenog kralja Stjepana stanovao je dvije godine u Dubrovniku zbog pravka te crkve, potrošivši veliku svotu novaca. Kralj postavi toj crkvi za župnika popa Stojka, svoga pobožnog rodaka. Kralj nije samo restaurirao tu crkvu, nego on i Njegova žena kraljica Margarita, po rodu Rimljanika, poslaše mnogo srebra, da se ukrase moći, svete relikvije, kojih bijaše dosta u toj crkvi. Kraljica, koja je bila pobožna vladarica, htjela je da lično pohodi tu crkvu, i kralj pristane na to. Kralj obavijesti Dubrovčane, da će onamo stići On, kraljica i Njegov dvor. Dubrovčani odgovoriše, da će im biti osobito drago, ako kralj, kraljica i njihove velmože dođu u Dubrovnik. Kralj, kraljica, velmože i kraljičine dvoranke stigoše zaista u Dubrovnik i posjetiše crkvu sv. Stjepana i ostaviše velike milostinje u svrhu, da se u crkvi obavljaju svečanosti.

Dubrovniku darova kralj, budući da ga vlastela poštovahu, okolicu župe, Brgata, dio šumeta, Gruž, Rijeku i Zaton do Orašca, pod uvjetom, da se u svim ovim mjestima sagrade crkve sv. Stjepana iste veličine.

Po kraljevoj smrti u Dubrovniku su se obdržavale zadušnice, kao za vladarom, zaslužnim za Dubrovnik. Kraljica Margarita, udova bez djece, vratila se u Dubrovnik,

Ovako detaljni prikaz mogao se crpsti jedino iz arhivskih izvora, iz čistih i nepobitnih prvotnih dokumenata, koje je stariji Gundulić morao imati pri ruci.

Bosna se u doba pisanja Restića protezala kao bosanski pašalik ili beglerbegat na zemlje i gradove bivše Bijeke Hrvatske, sve do blizu gradova Zadra, Šibenika, Trogira i Splita. Zato i spominje Rastić ondašnju Bosnu, koja se protegla na bivšu Bijelu Hrvatsku, a valjda i zato, jer ju je i Dukljanin spomenuo.

praćena hrvatskim velmožama. Ona darova Dubrovčanima dosta srebra i zlata. Zbog žalosti za kraljem mužem postane duvna i sagradi čedan stan, (koji je postojao do XV. v.)³²⁾ uz crkvu sv. Stjepana, gdje je živjela svetim životom. Sagradi u blizini i crkvicu u čast sv. Margarite, ali poslije se sagradi druga crkvice malo dalje (tamo gdje je sada dvorište vojne bolnice). Na mjestu, gdje je bila prva crkvice sv. Margarite, koju je sagradila kraljica, reputblika dubrovačka podigne (g. 1570.) tvrđavu, koja nosi ime sv. Margarite. Kraljica Margarita donijela je u Dubrovnik i darovala Dubrovniku dva komada drva sv. Križa, od kojih se veći i danas čuva u riznici u Dubrovniku. Živuci neko vrijeme u Dubrovniku kao uzoran primjer strogosti, divnog samoprijedora i svetog života, preminu i bi pokopana na groblju kod crkve sv. Stjepana u Dubrovniku.»

Rastić dalje veli, a to spominju i drugi pisci, kako je bila velika kraljeva pratnja u Dubrovniku, i da nijesu imali u Gradu mjesta za svu pratnju, pa se neki smjestiše u dubrovačkoj župi i u Konavlima, a osobito konji zbog paše. Ovim se potvrđuje činjenica, da je Travunja, kojoj su pripadali Konavli i dubrovačka župa, bila oko sredine X. v. zaista pod suverenskom vlašću hrvatskih kraljeva, jer se u stranoj državi ne bi smjela smjestiti pratnja, vojnici i konji hrvatskoga kralja.

Rastić piše također i to, da je kralj Slavonije (t. j. Hrvatske) oko god. 952. (?) dao Dubrovčanima tri otoka: Kočep, Lopud i Šipan.

4. A p p e n d i n i (1769.—1837.) u svome spisu »Notizie storico-critiche«, na str. 252. piše ovako: »Stjepan, kralj Dalmacije i Hrvatske, pobožni vladar, radi bolesti zavjetova se da će pohoditi crkvu sv. Stjepana u Dubrov-

³²⁾ Gjelčić također tvrdi, da je iz dokumenta dokazano, da je kuća kraljice Margarite postojala do XV. v.

niku, pa u društvu svoje žene kraljice Margarite i s odličnom pratnjom stigle u Dubrovnik. Radi velebnog dočeka u Dubrovniku, dade Gradu kao zadužbinu 6800 perpera, da se obnovi crkva sv. Stjepana, i ujedno obdari tu crkvu dragocjenim relikvijama, uvezenim u zlato i srebro, i ostavi novaca za uzdržavanje crkve, te za župnika toj crkvi postavi svog rođaka sa stanom i prihodom za uzdržavanje. Taj kralj darova Dubrovniku i zemlje: Župu, Gruž, Rijeku dubrovačku i Zaton sve do Orašca, i dade sagraditi na svoj trošak u svim tim mjestima crkve sv. Stjepana iste veličine, koje i danas postoje. Kad je kralj Stjepan umro, Dubrovčani, sjećajući se njegova dobročinstva, osam dana obdržavali su svečane zadušnice, a žene naricaljke naricale su po Gradu. Kraljica Margarita pobožna nastani se poslije toga sa svim svojim bogatstvom u Dubrovniku. Rodom bijaše Rimljanica i svojta dubrovačkoj patricijskoj obitelji de Croce, koje je već nestalo.³⁸⁾ Darovala je senatu 200 libara srebra, obnovila gradske zidine na mjestima, gdje su bile srušene, i načinila sebi grob još za života.«

Appendini piše dalje, kako je prije kraljičine smrti njezin nećak tražio od Dubrovčana, da mu izruče kraljicu, jer da on ima pravo na njezin imetak i blago, ali Dubrovčani ne pristadoše. Zato da je on navalo na dubrovački teritorij, ali je bio odbijen. Kasnije je postao kraljem u Hrvatskoj, a sin toga hrvatskog kralja, Silvester (?), pranećak kraljice Margarite, s majkom Sivom (?), radi razmirica u Hrvatskoj, prešao je u Dubrovnik. Dubrovčani ih počastije baš kraljevski. Zato im on darova otoke Koločep, Lopud i Šipanj, jer da mu pomogoše dočepati se kraljevske vlasti u Hrvatskoj. On je pozvao i neke Dubrovčane za učitelje na svoj dvor, da zajedno s nekim učenjacima iz Grčke sastave zakonik i knjižnicu skupljajući

³⁸⁾ Ta plemićka obitelj izumrla je u Dubrovniku u XVI. v.

odasvud rukopise. »Zemlja, koju je kralj Stjepan dao Dubrovčanima, počinje se od ruševina *Caotata*, *dwadeset morskih milja duga, a zove se Astarea, te seže do Orašca*.« Ovakvo piše Appendini, koji kralja zove kraljem Dalmacije i Hrvatske.

5. Farlati (1690.—1775.) u svom djelu »*Illyricum Sacrum*« knj. VI. piše ovo: »Stefanus Dux sive Banus Crobatiae et Bossinae, quem Lucarus regem Dalmatiae vocat, cum Margarita conjuge Ragusium venit. Hic erat filius Crescimiri, Ducis Crobatiae...« (Stjepan, knez ili ban Hrvatske i Bosne, kojega Lukarić zove kraljem Dalmacije, dođe u Dubrovnik sa ženom Margaritom. On bijaše sin Krešimira, kneza Hrvatske...).

I Farlati pripovijeda, da su Stjepana dočekali s kraljevskim sjajem i primili ga nadbiskup, kler, senat i puk. Kralj darova Dubrovniku Župu, Gruž, Rijeku i Zaton.

Onda Farlati, sasvim neupućen, mijša dinastije i nastavlja, da se kraljica Margarita, udova kralja Stjepana, vratila u Dubrovnik radi nesuglasica s nećakom, koji je tražio njezino blago, da je donijela dva komada sv. Križa i sagradila lijepu crkvu sv. Margarite u Dubrovniku. Dovedla je sa sobom dvoranke Jelenu i Luciju, koje sagradile crkve sv. Jelene i sv. Lucije. Kraljica je u Dubrovniku i grob sebi načinila.

6. Jakov L u k a r e v i ć (Lukarić, 1551.—1615.) u spisu »*Anali di Ragusa*« piše ovako: Stjepan, kralj Dalmacije, dođe u Dubrovnik sa ženom Margaritom, rodom iz Rima. Radi uslužnosti, koju mu iskazaše Dubrovčani, darova im Kaštel u Župi sa svom jurisdikcijom i okolišem, Gruž, Rijeku i Zaton. Po smrti kralja Stjepana žena mu Margarita preseli se u Dubrovnik donijevši dva komada drva sv. Križa i druge moći svetaca, te ih pohrani u crkvi sv. Stjepana Prvomučenika. Sagradi ona i oratorij sv. Margariti, koje je ime nosila, gdje napravi sebi grob. Kraljica nagovori i svoje dvoranke Jelenu i Luciju, pa i one sagra-

diše crkve sv. Jelene i sv. Lucije. Kraljica Margarita postala duvna i umre sveto. Nećak kraljičin Bogoslav (?), da nije Gojislav ili Svetoslav?) stade sa 10.000 vojnika iz hrvatskog kraljevstva (ex regno Grobathae), iz njegove domovine, navaljivati na Dubrovnik tražeći da mu izruče kraljicu radi njezine imovine. Dubrovčani ga odštetiše i umriše.

Lukarić priča dalje, da je hrvatski kralj Silvester (?) Dubrovčanima darovao tri otoka (Koločep, Lopud i Šipan) i pozvao Dubrovčane kao učitelje na svoj dvor, da mu urede zakonik.

7. Mavro Orbini († 1687.) u djelu »Il regno degli Slavi« u poglavlju »O hrvatskim kraljevima« veli »da se još u Dubrovniku pamti, da je kraljica Margarita umrla u Dubrovniku i da je pokopana u crkvi sv. Stjepana, a bila je žena hrvatskog kralja Krešimira«. Zamijeno je očitno ime kralja Stjepana Miroslava s kraljem Krešimrom.

8. Annales ragusini Anonymi. To je prvi na crt kronike N. Ranjine, koji je on poslije obradio i dopunio. U tim analima pripovijeda pisac isto što i Rastić. Kraljicu Margaritu zove Mara, t. j. Margarita. Kralja Stjepana zove kraljem Bosne i stavlja ga u godine 815.—818.

Zna se, da Bosna od svog početka pa u X. i XI. v. pripadaše hrvatskom kraljevstvu i da je istom u XII. stoljeću imala svoje banove, a tek u XIV. v. svoje kraljeve. To je znanost danas utvrdila. Stoga nije kralj Stjepan Miroslav oko sredine X. v. kralj samo Bosne, nego i Dalmacije i Hrvatske, kojoj je onda Bosna pripadala. (Šišić, Nav. dj. str. 465.)

Dalje veli pisac tih anala, da je dubrovački teritorij tada bio samo od sv. Jakova u Višnjici do blizu Gruža i bez vrha sv. Srđa. *Sva ostala susjedna zemlja da je pripadala kralju Stjepanu.*

9. N. Ranjina (1494.—1582.) piše, kako je već rečeno, jednako kao Rastić. Istiće baš kao i ostali pisci, da

su dva mjeseca Dubrovčani žalili smrt kralja Stjepana radi njegovih zasluga za Dubrovnik i da je kraljica Margarita bila po ženskoj lozi u svojiti s dubrovačkom plemićkom porodicom de Croce, što ističu i drugi pisci.

10. Razzi (1551.—1611.) u spisu »La storia di Ragusa« priča ono isto, što pričaju i drugi povjesničari o dolasku kralja Stjepana i kraljice Margarite, za koju kaže, da je pokopana u crkvi sv. Stjepana. Samo veli, da se događaj zbio u IX. v. i da je to bio Stjepan Nemanja. Prof. Gjelčić, koji je priredio ovo izdanje, čudi se, da Razzi nije znao, da je Nemanja živio u drugoj polovici XII. v., dakle više od 200 godina poslije toga događaja. Razzi kao stranac slabo je poznavao našu povijest, većinom je prepisivao od drugih. Uzeo je prvi na crt kronike Ranjinove, a to su anali anonimnog pisca, pa je po njima pisao svoju povijest. Ali taj prvi na crt kronike Ranjina je poslije preradio i popunio. Po tome je jasno, da Razzi i nije mogao biti dobro upućen u dubrovačku povijest.

11. Prof. Gjelčić kaže, da je crkva sv. Stjepana razorena za potresa god. 1667.; ali mi ćemo iz arhivskih spisa još vidjeti, da se je u njoj vršila Božja služba sve do god. 1740.

12. Kan. Stjepan Škurla³⁴⁾ piše ovako: »Margarita, udovica Stjepana, kralja hrvatskoga, donese dva komada sv. Križa. Bogoljubna kraljica po smrti svog muža (1050.?) preseli se u Dubrovnik, gdje i umrije, sprovodi viši život u milostinjama i svakojakim dobrim djelima. Darovala je, osim ostaloga, moćniku sv. Stjepana 200 lbara srebra pomiješana zlatom za oklopnice sv. moći.

Stjepan, kralj hrvatski, pritisnut teškom i dugom bolešću, zavjetova se, da će popraviti i opskrbiti naročito zakladom crkvu sv. Stjepana u Dubrovniku. Crkva ova bijaše na glasu cijega čudesa, što po isprošenju svetijeh

³⁴⁾ Škurla, Moćnik dubrovačke crkve. 1868.

moći u njoj se događahu; a bijaše potreba, da se načini i popravu zbog njezine starodavnosti. A kad Stjepan ozdravi, posla u Dubrovnik svog povjerenika sa svotom od 6000 dubrovačkih perpera, naredivši mu, da crkvenu gradnju popravi i taj posao nadzire. To je svršeno u dvije godine dana. Tada povjerenik po kraljevoj naredbi utemelji zakladu za jednoga crkovačjaka, »koga dužnost bijaše imati pomnju od iste crkve«, i preda za prvi put tu službu kraljevu rodaku, kojemu bijaše ime Stojko. Malo zatijem isti kralj sa svojom ženom Margaritom dođe da pohodi Dubrovnik; i tom prilikom, da bi zahvalio Dubrovčanima za prijateljski doček, darova im Župju, Brgat, dio Šumeta, Gruž, Rijeku, Zaton sve do Orašca, koje se zemlje nalaze oko Dubrovnika, ali uz taj uvjet, da u svim rečenim mjestima podignu po jednu crkvu na čast sv. Stjepana. Dubrovačani sagradiše zaista crkve, koje se vide i dan današnji u Sustjepanu, u Rijeci i u Zatonu. Malo vremena prođe, što kralj ostavi Dubrovnik, a smrt ga odijeli od ovoga svijeta. To se dogodilo oko god. 1050. (?), te odmah po njegovoj smrti žena mu Margarita skupivši svoje blago preseli se u Dubrovnik. Ucviljena i ožalošćena radi smrti svoga muža odluci posvetiti se sasvijem Bogu, te pokri svoju glavu koludričkom pokrivačem i odabra za svoje prebivalište kuću, koju dađe sazidati pokraj crkve sv. Stjepana. Toj Crkvi — kako ju je svom dušom zavoljela — darova 200 libara srebra sa zlatom pomiješana, da bi se od toga načinile oklopnice za moći svetijeh. A od svih darova, što istoj crkvi pokloni, najplemenitiji i najdragocjeniji dar jesu dva velika komada drva sv. Križa. Što se pak tiče preostalog života kraljice Margarite, — nastavlja Škurla — pripovijedaju nam domaći povjesničari, da u društvu dviju svojih dvoranaka, koje je sa sobom dovela iz Bosne (?), provede u pokori i svetinji svoje dane, kad napokon predađe Bogu dušu. Tijelo njezino bi pokopano pred crkvom sv. Stjepana. I kraljica i dvoranke

ostaviše nam na uspomenu svoje bogoljubnosti svaka po jednu crkvicu, koje sagradiše o svom trošku, posvetivši ih svaka svetici svoga imena.«

Dalje piše Škurla:³⁵⁾ Da Stefano di Croazia (1050. ?) di cui la seconda moglie Margarita, rimasta vedova, si ritirò e morì a Ragusa, ricevettero (i Ragusei) la valle di Breno, di Gionchetto, di Gravosa, Ombla, e Malfi fino alla chiesa di s. Tecla. Silvestro (?) per gratitudine ai benefici ricevuti, donò loro (1080. ?) le isole Daksa, Calamotta, Mezzo, Giuppiana, Jakljan, Ruda, S. Andrea, e altri vicini scoglietti. (Od Stjepana, od Hrvatske, čija je druga (?) žena bila Margarita, koja ostavi udovica, povuče se u Dubrovnik, gdje preminu, primije (Dubrovačani) uvalu Župe, Šumeta i Gruža, Rijeku i Zaton do sv. Tekle. Silvestar iz zahvalnosti za primljena dobroćinstva darova im otoke: Daksu, Koločep, Lopud, Šipan, Jakljan, Rudu, sv. Andriju i ostale bližnje školje).

To je prvi pisac, koji Margaritu zove drugom ženom kralja Stjepana.³⁶⁾

15. *Trogrirski katalog* u biblioteci kneza Fanfogne Garamjina. Anonimni pisac toga kataloga hrvatskih banova i kraljeva veli u br. XVIII. o kralju Stjepanu Miroslavu i kraljici Margariti ovako: Stefanus I. ab aliis Mirosclaus,³⁷⁾ persegvente fratre Ragusium fugit. Redux a Pribina bano necatus, cum regnasset annos quatuor. Uxor Margarita, nobilis Romana, quae Ragusii obijt sanctimonialis. (Stjepan I., po drugima Miroslav, polježe u Dubrovnik, jer ga je brat progonio. Vrativši se ubijen je

³⁵⁾ Škurla, Ragusa, Cenni storici. Zagreb, 1876.

³⁶⁾ Škurla pogrešno istovjetuje ovog kralja Stjepana Miroslava s hrvatskim kraljem Stjepanom III. 1030.—1058, sinom kralja Krešimira III., a ocem kralja Petra Krešimira IV. Velikoga, te veli, da mu je prva žena Hicela, a druga Margarita. Stjepan Miroslav, o kom govorimo, nije imao djece, dok je Stjepan III. imao dva sina s Hicelom.

³⁷⁾ Don Frane Bulić veli, da je tu interpolicija.

od bana Pribine, pošto je kraljevao četiri godine. Žena mu Margarita, rimska plemkinja, umre sveto u Dubrovniku).³⁸⁾

Trogiški rukopis pa i uz interpolaciju slaže se dakle potpuno s dubrovačkim piscima o kralju Stjepanu Miroslavu i ženi mu Margariti, a to je vrlo važno za historiju hrvatske narodne dinastije. I ako je naknadna interpolacija, znači, da se u predašnjim vjekovima ipak znalo za kralja Stjepana Miroslava i ženu mu Margaritu.

KOMAD SV. KRIŽA

U dubrovačkoj riznici čuva se još i danas komad drva sv. Križa, i to veći od onih dvaaju, koje je donijela sa sobom u Dubrovnik hrvatska kraljica Margarita. Svećenici od pantivijeka, kad ga pokazuju strancima, govore, da je taj križ darovala kraljica Margarita. Ta tradicija u moćniku potječe već iz davnine, pa tako su pisali i dubrovački kanonici opisujući naš moćnik u crkvenoj riznici, i dubrovački povjesničari. (Slika 2.)

Matijašević (Mattei) u »Memorie storiche su Ragusa« (Zibaldone, sv. I., str. 222.) piše u Popisu relikvija crkve sv. Stjepana na Pustjerni u Dubrovniku ovako: Veliki komad drva sv. Križa, gotovo kubast, u pozlaćenom srebru, izvrsna je radnja. Drži se, da je to donijela Margarita, žena Stjepana, kralja Hrvatske i Bosne.

Škurla³⁹⁾ piše također, da je kraljica Margarita, udovica hrvatskog kralja Stjepana, darovala dva komada sv. Križa moćniku crkve sv. Stjepana. Pri potresu god. 1667.

³⁸⁾ U ovom opisu pogrešno je ime brata kraljeva, što je jasno Šegrić u »Vijencu« 1905. dokazao poslije otkrića solinskog natpisa hrvatske kraljice Jelene. Pa i nije čudo, da su historičari u ime nima gdjekada pogriješili. Solinski natpis kraljice Jelene razbistrio je mnogu stranicu iz doba hrvatskih narodnih kraljeva, kao što razbistruju i ovi natpisi i historičari u Dubrovniku.

³⁹⁾ Škurla, Moćnik crkve dubrovačke, 1868.

nesta jednoga komada sv. Križa. Škurla još nastavlja: Ali pošto smo kazali ukratko povijest sv. drva onako, kako je donose gotovo svikolici naši ljetopisci, nastaje pitanje: otkuda su ti komadi došli do ruku kraljice Margarite i kako ih je ona mogla dobiti? ...

Dalje se domišljava Škurla: »Što se dakle mora izvesti iz navedenih događaja u pogledu predmeta, o kome govorimo? Može se izvesti to: budućí da su dokazani prijateljski odnosi između carigradskoga dvora i hrvatskijeh kraljeva, možemo pomisliti, da je kojemu od njih bio iz Carigrada na dar poslat komad sv. drva. To će nam se još vjerovatnije činiti, kad pomislimo, da uvijek bijaše običaj bizantinskijeh careva slati na dar osobama, koje bi odlikovali svojim prijateljstvom, koji komad sv. drva...

A sada da čujemo još, kako Škurla zaključuje o toj čuvenoj relikviji:

Tako dakle nalazimo u Carigradu najveći komad sv. Križa, i istumačeno je, kako istočni carevi mogahu njim počastiti svoje prijatelje, a naročito kraljevski dvor hrvatski, otkuda dođe u Dubrovnik znameniti komad, o kome je riječ u ovome članku...

U kapeli stolne crkve dubrovačke na uzoritome prijestolju stoji danas komad sv. drva, o kome smo eto govorili, zatvoren u Križu od pozlaćena srebra. Taj srebrni križ visok je 55.5 centimetara, a poprijeko mjeri 45 cm. Na četiri kraja, s prednje strane, na oskok (relijefno) su izrađena četiri evanđelisti: na vrhu sv. Ivan, odozdo sv. Luka, na desnome laktu sv. Mato, a na lijevome sv. Marko. S druge strane također su četiri lika, to jest ozgo bl. Gospa s djetetom, dolje sv. Klara s piksidom u ruci, na desnome laktu sv. Vlaho, koji drži u ruci Grad, a na lijevome sv. Stjepan, prvi mučenik, koji nosi kadionik.⁴⁰⁾ U sredini križa

⁴⁰⁾ Don Frane Bulić veli, da je taj srebrni okvir s likovima iz XV.—XVI. vijeka.